

‘ALS KIND VOELDE IK DAT ER IETS NIET KLOPTE IN DE FAMILIE, ER WAREN VREEMDE SPANNINGEN’

– Nabestaande Paul de Haan

Stenen ook omstreden

■ **Struikelstenen worden niet altijd positief ontvangen.** Omdat over de namen van de slachtoffers wordt gelopen, en omdat er honden op zouden kunnen poepen. Sommige bewoners willen geen steen voor de deur omdat ze niet telkens aan de geschiedenis van hun huis willen worden herinnerd. Om die reden geeft de burgemeester van Antwerpen geen toestemming voor plaatsingen.

■ **Bewoners uit de Concertgebouwuurt in Amsterdam procedeerden vorig jaar tegen een struikelsteen voor hun huisdeur.** Door het overlijden van hun eigen kind maakte de gedenksteen te veel emotie los. Ze staakten hun juridische strijd toen ze een storm van kritiek over zich heen kregen.

■ **In het oosten van Duitsland krijgt Gunter Demnig soms politiebegeleiding als hij stenen plaatst, omdat daar veel rechts-extremisten actief zijn.**

■ **Incidenteel worden stenen beschadigd of uit het plaveisel gekrukt.** Zo werden vorig jaar tien stenen gestolen op de Brede Hilledijk in Rotterdam. De vervangende exemplaren zijn stevig in de bodem verankerd.

Stille getuigen

Ook in Hilversum liggen struikelstenen. Door de tijd verkleuren ze. De steen voor baby Jet wordt binnenkort geplaatst.

onze familie, er waren altijd vreemde spanningen. Mijn moeder had een hekel aan haar vader en tijdens de nationale dodenherdenking stonden mijn ouders huilend voor het raam. Ik durfde niet te vragen waarom, omdat ik voelde dat het vreselijk gevoelig lag. Steeds meer realiseerde ik me dat er een geheim bestond, dat ze iets voor mij verborgen hielden. Ik ging op onderzoek. Zo ontdekte ik in oude papieren dat mijn 'oma' veel te jong was om mijn echte oma te zijn. Dan moest ze op haar 13de van mijn moeder zijn bevallen. Ze bleek mijn stiefoma.

Toen groeide het besef dat mijn grootmoeder moest zijn verdwenen in de oorlog en dat mijn opa al snel was hertrouwd. Dat verklaarde waarom mijn moeder een hekel aan hem had. Ik raakte geobsedeerd door mijn familie. Toen ik in de 20 was, bezocht ik de concentratiekampen Dachau, Mauthausen, Buchenwald en Ravensbrück, in de hoop een spoor van mijn grootmoeder te vinden. Tevergeefs. Uiteindelijk vond ik haar naam in de archieven van het Tsjechische Theresienstadt. Hier bevond zich een doorgangskamp voor transport naar een

van de vernietigingskampen. Ik had mijn oma gevonden!

Uit de cijfers achter haar naam viel op te maken dat ze op het laatste transport van Theresienstadt naar Auschwitz zat, waar ze bij aankomst direct is vergast. Ze was 56. Later ben ik naar Auschwitz gegaan, alleen, met de auto. Ik volgde zoveel mogelijk de spoorlijn, ik wilde haar route afleggen. Op de plek waar ze uit de trein stapte, het perron van Birkenau, heb ik een bosje rode rozen voor haar neergelegd."

Eenmaal weer thuis bleef het een gemis dat er geen plek was om haar te herdenken. De Haan vroeg een struikelsteen aan voor zijn grootmoeder en zijn oudoom, ook in Auschwitz vermoord. Zeventig jaar na hun dood zijn hun namen vereeuwigd voor hun huizen in de Lekstraat en de Deurlloostraat in Amsterdam. De Haan: „Tijdens de plaatsing las mijn moeder een versje voor uit haar poëziealbum, geschreven door mijn oma. De laatste zin luidde: 'Of je ook zonder dit poëzieboek je moeder nimmer zal vergeten'."

Inmiddels telt Europa circa 65.000

‘DEZE MENSEN HEBBEN NOOIT ENIGE VORM VAN AFSCHIED GEKREGEN. ZOVEEL LEED...’

– Kunstenaar Gunter Demnig

struikelstenen, verspreid over 620 steden. In Nederland liggen ze onder meer in Borne, Dordrecht, Eindhoven, Gouda, Groningen, Haren, Hilversum, Tilburg en Utrecht. Rotterdam heeft er bijna driehonderd, Amsterdam ruim vijfhonderd. Voor Anne Frank, haar ouders en zusje liggen steentjes aan het Merwedeplein in Amsterdam.

Gunter Demnig kan de vraag niet bijbenen. De wachttijd voor een steen, die 120 euro kost, bedraagt inmiddels bijna vier jaar. De kunstenaar streeft ernaar om nabestaanden op hoge leeftijd zoveel mogelijk voorrang te verlenen.

De eerste Stolpersteine legde hij in 1996 zonder toestemming van de autoriteiten in Keulen, voor een afgevoerde zigeunerfamilie. „Na drie maanden merkte de gemeente op dat die stenen er lagen. Eerst leek het erop dat ik ze moest verleggen, want passanten zouden kunnen uitglijden. Al snel werden ze gedoogd.”

Ceremonie

In 2000 ging zijn project Stolpersteine officieel van start. Eerst in Duitsland, waar naar schatting zo'n 170.000 tot 200.000 'niet-Ariërs' zijn omgebracht. Al snel kwamen aanvragen uit het buitenland. Beeldhouwer Michael Friedrichs-Friedländer maakt de kubusjes in zijn atelier in

Berlijn, Demnig zet de messing plaatjes met de namen erop en gaat met stratenmakersgereedschap op weg om ze zoveel mogelijk zelf op hun plek te leggen.

Tijdens de ceremonie die een plaatsing meestal is, draagt Demnig steevast een cowboyhoed, zodat hij zijn gezicht kan verbergen als het hem te veel wordt. Want ja, na al die jaren kan hij nog steeds geëmotioneerd raken door de verhalen. „Alleen al het oplezen van iemands naam grijpt me aan. Deze mensen hebben nooit enige vorm van afscheid gekregen. Zoveel leed... Als familieleden zich na lange tijd voor het eerst met elkaar herenigen, hou ik het ook niet altijd droog. Ik weet waarvoor ik het doe.”

In Oostenrijk, Duitsland en in Nederland (Amersfoort, Bellingwedde, Vught en Veendam) zijn inmiddels imitatie-struikelstenen opgedoken. Demnig: „Ik laat het zo. Als ik, als Duitser, hiertegen in verweer zou gaan, zou dat gevoelig liggen, zoals alles wat met de oorlog te maken heeft.”

Lang niet alle aanvragers van een steentje zijn nabestaanden. Arij Boogerman (73) bijvoorbeeld heeft geen eigen oorlogsverhaal. Twee jaar geleden kocht hij stenen voor Barend Katan, de laatste rabbijn van Dordrecht en diens vrouw. Ze liggen te fonkelen voor het huis aan de

Rozenhof 22; hij heeft ze net gepoetst. Boogerman, die bijna vijftig jaar in Dordrecht heeft gewoond: „Martijn Katan, in de zevende lijn neef van deze rabbijn, droeg tijdens de plaatsingsceremonie kaddisj voor, het gebed voor de doden, in het Hebreeuws.”

Boogermans missie: een struikelsteen voor alle 208 Joodse Holocaustslachtoffers uit Dordrecht. De teller staat nu op 86. „Dit jaar komen er weer 31 bij, waarvan een deel op 9 juli. Op die datum werden 75 jaar geleden 28 Dordtenaren in Sobibor vergast. Mensen vragen vaak waarom ik dit doe. Uit mededogen met de slachtoffers van het nationaalsocialisme en uit sympathie voor het Joodse volk. Vroeger thuis ging het vaak over de oorlog, mijn vader vertelde over Joodse families die waren gedeporteerd vanuit onze woonplaats Middelharnis op Goeree-Overflakkee. Daardoor ben ik veel over de oorlog gaan lezen.”

Struikelstenenmaker Demnig heeft tal van eervolle vermeldingen en onderscheidingen voor zijn werk gekregen, hij is al 70 maar wil nog lang niet stoppen. „Ik ga door zolang het kan. Ik krijg er veel positieve energie van.” Maar voor het moment dat de kunstenaar het zelf niet meer kan: de stichting Spuren – Gunter Demnig zal het project voortzetten. ■